

Rejtett történetek – Az életreform-mozgalmak és a művészetek

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az életmód, a spiritualitás, a művészetek, az egészség- és testkultúra terén új utakat kereső és nyitó újkori életreform mozgalom olykor elvetélt, máskor kifejezetten sikeres és előremutató, máig ható kísérleteket tett a megszokott és uralkodó szemléletek, stílusok, intézmények és gondolkodási paradigmák szétfeszítésére és meghaladására. A mozgalomban megszületett gondolatok, elvek, alkotások, életformák megismerése mindnyájunknak kihívást és egyben lehetőséget jelent saját paradigmáink felülvizsgálatára – arra, hogy kitekintést nyerjünk zárt szemléletmódunkból, értelmezési kereteinkből. Köztük abból a nyugati gondolkodásra jellemző sablonból, amely a történelmet és az emberi pszichét is valóságosan létező entitások lineáris időben és térben végbemenő, ok-okozati relációkkal leírható mozgásaként próbálja megérteni. A kultúra, a művészetek és a spiritualitás történeti folyamatainak hitelesebb megértéséhez jutunk, ha a zárt egységként elképzelt történelem és a „végső” társadalmi vagy gazdasági okok keresése helyett a történelmet számos párhuzamos áramlás egymáshoz lazán kapcsolódó folyamának látjuk, ahol az egyes rétegek hol kevésbé, hol erőteljesen befolyásolják egymást és kölcsönhatásba lépnek, olykor bűvópatakként a háttérbe húzódnak, máskor látszólag váratlanul elemi erővel a felszínre törnek. A különböző szintű áramlások áthatják és alakítják, olykor felerősítik, máskor kioltják egymást, miközben mozgásuk nem feltétlenül szinkronban zajlik.

Az életreform-mozgalmak programjain és stílusjegyein is fölismerhetők a kor sajátosságai – elégedetlenség a 19. század végére megszilárdult polgári társadalommal és életformával; lázadás a kapitalizmus embertelen, elgépiesítő, természetellenes és profithajhászó uralma, a városiasodás, a racionalizmus, az iparosodás ellen; a gondolati és művészi eklekticizmus, az individualizmus és az egyén kiteljesedésének igénye, az okkult és ezoterikus praktikák iránti fogékonyság; ezenkívül Közép-Európában a népi kultúra felkarolása és a nacionalista, sőt fajelméleti eszmék befolyása. Ezek azonban csak e mozgalmak külső jegyei. Ha a mélyükre tekintünk, lényegi motívumaik a történelem kezdete óta minden korban és kultúrában jelen vannak. Az osztálytársadalmak kialakulása óta nem ismerünk olyan történelmi szituációt, ahol valamely kisebbségben ne ütötte volna fel fejét az elégedetlenség a fennálló társadalmi renddel és struktúrákkal, ezen belül az elterjedt és elvárt életmóddal szemben. A rögzített struktúrákba nyilván azok illeszkednek be a legkevésbé, akik deviáns hajlamaik vagy fogyatékoságaik miatt nem tudnak az általuk elvárt módon érvényesülni, vagy épp ellenkezőleg, akiknek etikai és spirituális érzékenységét sértik, vagy tehetségük kibontakoztatását akadályozzák a társadalmi lét szűk keretei. Ez magyarázza minden korban a reformmozgalmak igen vegyes szellemi színvonalát, de azt is, hogy a társadalom legérzékenyebb és legkreatívabb csoportját alkotó művészek, bölcselek, filozófusok miért képviseltetik magukat e mozgalmakban oly nagy számban.

Minthogy az elégedetlenség a fennálló viszonyokat rendszerint valamilyen vallásilag tételezett ideálra – a tökéletesség archetípusos látomására – vetíti, a reformmozgalmak elválaszthatatlan része az eszkatologikus problémafelvetés és a vallási vagy spirituális útkeresés. A nyugati hagyományban a történelmi ember ítélet alatt áll, az istenközelségből való kiűzetéssel a paradicsomi állapotok az idill utáni sóvárgás elérhetetlen tárgyává váltak. Amint Hamvas Béla, a magyar életreform mozgalom egyik ikonikus alakja és spiritus rectora írja, „A válságba jutott emberi világ végső határhelyzetre eszmélt fel. Ez a helyzet azonban úgy tűnik, egyáltalában nem kivételes és nem a mai történelmi idő jellege. Más szóval: az,

ahogy az emberi világ határhelyzetbe ért el, és eschaton-szituációban találja magát, nem e kor kiváltsága... A válság végül is nem egyéb, mint az a világmegrendülés, amely az embert végső és határhelyzetének felismerésére kényszeríti. A válságban levő világ számára az ember örök és eredendő »emberi« szituációja nyilatkozik meg... A humánus világa mindig is ebben a helyzetben volt. Mindig válság volt, csak az emberiség elrejtőzött előle, és nem vett róla tudomást. Ma ezt a helyzetet csak felismerjük.” De még ez a válságra való ráébredés is, amit Hamvas a modernitásnak tulajdonít, messianisztikus túlzás, hiszen amikor Ovidius összeveti az aranykorszakot, „mely nem fenytéstől s törvénytől, hanem önként folyt becsületben, erényben...” saját korával, ahová „betört a gonoszság mind, sebesen; / menekül hűség, jog, tiszta szemérem; / és a helyükbe a csel s a ravasz szív száll, a csalárdság / és az erőszak, a birtokolás vétekteli vágya... S mely, ... régenre közös volt, / mérő gondosság mesgyét vág hosszan a földbe. / S már nemcsak gabonát s edelt követeltek a gazdag / föld felszínétől, de a bensőjébe hatoltak, / és miket elrejtett, amiket Styx árnyaihoz vitt, / kincseket ástak elő, a sok átok létrehozóit. / Ekkor az ártó vas, s az arany, vasnál ami ártóbb, / színre került; s lett háboru, mely küzd vassal, arannyal...” – már ebben az időszámításunk előtt keletkezett, és máig terjedően bármely történelmi korból illő leírásban is számos megelőző nemzedék tapasztalata és világfájdalma összegződik. A keleti spiritualitás hagyományaiban pedig, melyek eszméi a modern életreform mozgalmakra is jelentős hatást gyakoroltak, nemcsak a történelmi, hanem a puszta természeti lét is *duhkha* – megrázkódtatás, kibillentség, az eszményitől való végletes elszakadás.

Az elégedetlenségre adott válaszok is, kortól függetlenül, meglehetősen hasonlóak. Platónról Morus Tamáson át az újkori társadalomjobbító fantáziáig sokan megírták a maguk utópiáját, bár csak a legújabb korban volt alkalma az emberiségnek a fasiszta és kommunista diktatúrák példáján megtapasztalni, milyen katasztrofális következményekkel jár a nyughatatlan gondolkodók eszméinek közvetlen átültetése a gyakorlati politikába.

A másik jellegzetes válasz a kivonulás a társadalomból, a közösségi együttélés új módjainak keresése, a tömeg által folytatott életmód elutasítása és az eszményihez jobban közelítő életgyakorlat megalapozása. A korrump társadalomból való kivonulás igénye olyannyira nem különleges, hogy a keleti társadalmakban az ókortól fogva kialakultak ennek intézményes formái az ásramok és remetetelek rendszerében, illetve a vándor aszkéta életformában. Ugyanez az igény hívta életre a keresztény szerzetesrendeket, bár az utóbbiak a nyugati társadalmak haszonelvű beállítottsága és extraverziója miatt gyakran kemény küzdelmet folytattak az elfogadtatásukért. A kolostorok gyakran a művészetek, a tudomány és a kultúra legprogresszívebb központjaivá váltak. A valódi, autentikus életmód és spiritualitás vágya motiválta a 11–12. századi remetemozgalmakat egy olyan korban, amikor az egyház uralma még töretlen volt a lelkek felett. A szellemi útkeresés mozgalmainak művészeti kisugárzása pedig szükségszerű és magától értetődő, ha tudatában vagyunk a művészetek vallási-spirituális gyökereinek.

Ugyancsak nem egyedi a természetnek és a hozzá való viszonynak a felértékelődése a modern életreform mozgalmakban, az emberi testet is beleértve. Ebben nemcsak a természetpusztító civilizáció elleni tiltakozás fejeződik ki, hanem ott van a reneszánsz által inspirált visszatérés kísérlete az antik mintákhoz, de tetten érhetők benne az indiai panteisztikus eszmék, s különösen a tantrizmus hatása, amely a természetet szellemi erőként, az érzéki formában megjelenő Istenként szemléli. Az újkori életreform mozgalmak által terjesztett gyakorlati módszerek – testgyakorlási és mozgáskultúra rendszerek, étrend, masszázstechnikák, természetgyógyászati megközelítések – meghatározó része közvetlenül a keleti hagyományokból származik.

Látjuk tehát, hogy a 20. század fordulójának e sajátos reformmozgalmai archetípusos és időfeletti emberi problémákat és megoldási kísérleteket jelenítenek meg egy adott történelmi helyzetben. Talán az individualizmusuk és az ebből következő eklekticizmus az egyetlen olyan jellegzetességük, amely kizárólag e kor sajátja. Miután a modernitás, mely ellen e mozgalmak lázadnak, gyakorlatilag eltörölte az európai tradíciót, és lerombolta a nyugati szellemet kordában tartani igyekvő egyházi kontrollt, az üdv, a vallás, az emberi egészség és épség helyreállítása nem kollektív kérdés többé, hanem egyéni úttá vált. A hagyomány által állított korlátok hiányában elszabadultak az egyéni invenció, hajlamokon, kreativitáson – vagy nem ritkán egyszerűen fantazmagóriákon – alapuló boldogságprogramok, némi szuggesztív fellépés birtokában bárki egy új szellemi, művészi vagy terápiás iskola prófétájává válhatott. Az áthagyományozott mérték helyett az új mozgalmak tartósságának és sikerének alapjává a társadalmi fogadókészség vált; s a legsikeresebbek a 21. századi posztmodernben humán, terápiás és wellness szolgáltatások vagy a trendeket kiszolgáló divatművészetek formájában szelídültek vissza a piacgazdaságba, amellyel szemben eredetileg megszülettek.

Az idősebb korosztály számára, melyhez magam is tartozom, különös élmény ez a kiállítás, melyben immár történelemként köszön vissza az a szellemi közeg, amelynek fiatal korunkban részei voltunk, s amely által magunk is formálódtunk. Az életreform mozgalmak virágkora ugyan a 20. század első felében volt, megőrzésre érdemes eszméiket azonban továbbvitték a tanítványok, sőt az atyák közül is többen – köztük Hamvas Béla és Németh László – működtek és alkottak még a hatvanas, hetvenes években. E mozgalmak részben – mint a Magyar Teozófiai Társaság, a reformpszichológiai iskolák, az avantgárd művészet „osztályidegen” irányzatai, vagy a spirituálisabb jóga csoportosulások – néhány évtizedre a föld alá kényszerültek, mégis, még rejtőzködésükben is, ezek nyújtották a szellemi táplálékot és az éltető inspirációt mindazoknak, akik nem voltak hajlandók beletagozódni és beleszürkülni a kommunista diktatúra szellemtelenségébe. A fiataloknak pedig e kiállítás rálátást nyit azokra a múlt századi gyökerekre, amelyekből a mai progresszív szellemi, művészi és életforma trendek kicsíráztak. A kiállított műtárgyak nyújtotta esztétikai örömtől az itt bemutatott emlékek így vagy úgy mindnyájunkban előmozdíthatják az önreflexiót, s a kultúra és a szellem rejtett áramlataira való ráébredést. Kívánok Önöknek ehhez a betekintéshez sok inspirációt!

Pressing Lajos